

Досліджене питання щодо місця народження Григорія Саввича Сковороди, реконструйовано генеалогічну гілку сквородинівського роду.

Исследован вопрос относительно места рождения Григория Саввича Сковороды, реконструировано генеалогическое древо сквородинского рода.

The point concerning the place of H.Skovoroda birth is investigated, genealogical tree of H.Skovoroda family is reconstructed.

ЦЕ СЕЛО ЗОРЕЮ ЗАСВІТИЛОСЯ... (ЩОДО МІСЦЯ НАРОДЖЕННЯ Г.С.СКОВОРОДИ)

М. І. Булда

Вивчаючи у 8 класі Харсіцької восьмирічної школи життєвий і творчий шлях Г.С. Сковороди, ми, дітлахи, разом з учителькою української мови і літератури Г.С. Пишкало ходили на те місце, де, за переказами односельців, народився великий український філософ. А згодом бігали дивитися, як до сільського клубу, де мали створювати сільський музей, привезли велику скульптуру Г.С. Сковороди відомого українського скульптора В. Зноби.

Ще не осягаючи величі мудреця, я був вельми гордий з того, що саме з мого рідного села Харсіки починався його славетний шлях.

1972 року, у дні святкування 250-ої річниці від дня народження великого українського філософа, просвітителя, поета, музиканта, в обласній газеті "Комсомолец Полтавщини" з'явилася стаття вчителя історії Харсіцької восьмирічної школи Іллі Васильовича Капусти "Де ж народився Григорій Сковорода?". Краєзнавець пише: "Нині в Харсіках мешкають нащадки брата Г.С. Сковороди Степана – Ганна Дем'янівна Давиденко, Марія Дем'янівна Степаненко, Марія Мусіївна Гапоненко (дівоче прізвище усіх трьох – Сковорода). А в Чорнухах живе Марія Ларіонівна Юценко – теж до одруження Сковорода. Олександр і Феодосія Сковороди проживають у м. Пирятині. Живе у Челябінську Карпо Ларіонович Сковорода. Всі вони вихідці з с. Харсіки".

Із переказів нащадків дізнаємося, де стояла хата, у якій народився їх знаменитий родич. Наприклад, старожил Прохор Григорович Лисенко (1888 р. народження) розповідав: "Від свого діда та батьків чув про Сковородів, які жили на тому місці, де зараз дворище Ганни Дем'янівни Давиденко (Сковороди). А між дерев, сажнів за 25 від вулиці, стояла хата, в якій жив козак Сава Леонтійович Сковорода. Давно цікавляться цим, за моє життя приїжджали письменні люди з Києва та інших міст і розпитували про рід Сковорід та все розглядали

те місце, де за переказами стояла хата Сави і Пелагеї – батьків великого мислителя.

– Що тут він народився, то це так воно і є, – говорить Прохор Григорович, – і зараз живуть тут далекі нащадки Сковороди" [1].

Так славетний земляк Григорій Сковорода увійшов у моє життя. І згодом я почав більш детально заглиблюватися у пошук харсіцьких коренів родоводу непересічного українця.

Як відомо, Г.С. Сковорода народився 3 грудня (22 листопада за старим стилем) 1722 року в містечку Чорнухи Лубенського полку. Ці дані взяті з біографії Г.С. Сковороди, написаної його щирим другом і учнем Михайлом Ковалинським. Але старожили села Харсіки в 60-х роках ХХ століття (за переказами своїх рідних), окремі краєзнавці, письменники, вчені схиляються до думки, що садиба батьків Григорія стояла на тому місці, яке належить сьогодні за адміністративно-територіальним поділом до села Харсіки. Суперечки щодо місця народження українського мудреця точаться давно, наскільки відомо, ще з початку ХХ століття.

У 1914 році, коли Лохвицьке земство розглядало питання про присвоєння імені великого земляка Чорнуському початковому народному училищу і про відкриття всеросійської передплати для спорудження пам'ятника великому філософу, то "... в преннях по поводу памятника Г. Сковороде Г.П. Сенютович-Бережной и князь А.М. Орбелиани, возражая, сказали, что о Сковороде узнали только из энциклопедического словаря, а Бережной добавил, что место рождения Сковороды не выяснено – Чернухи или Харсики за мостиком" [2].

Г.Тисяченко в книзі, виданій до 200-літнього ювілею мандрівного філософа-вчителя Лохвицькою повітовою комісією з ушанування його пам'яті писав, що філософ народився "року 1722-го на Полтавщині, в теперішньому Лохвицькому повіті (тоді Лубенського полку) в містечку Чорнухи, в сімействі "малограунтового" коза-

ка Чорнуської сотні Сави Сковороди, чи в колишньому передмісті Чорнух, теперішньому с. Харсіках, де і зараз живуть люди з прізвищем Сковорода" [3].

Подорожуючи краєм мудреця в 30-х роках ХХ століття, українська письменниця Галина Орлівна так писала про свої відвідини батьківщини мандрівника-філософа: "Тому-то й прошу завести мене до якої-небудь із них (рідні Г. Сковороди – М.Б.). Учителі вибирають двох братів: Ларивона та Мусія Гнатовича Сковороду. Живуть вони не в самих Чорнухах, а на селі, що майже з'єднується з Чорнухами – в Харсіках. Властиво, десь між старими Чорнухами та Харсіками й мусило бути дворище батьків Сковороди. Ніхто напевне не знає, де саме було дворище Сави Сковороди. В одній версії воно було між Харсіками й Чорнухами, ближче до старих Чорнух, інші доводять, що хата стояла над Лохвицькою дорогою. Побували ми на тому подвір'ї, де за старих часів був край Чорнух. Тепер стоїть тут хата Іова Михайловича Минченка, теж уже підстаркуватого чоловіка. Він конче хоче довести, що хата Сковороди стояла саме тут, а що інші версії – брехливі.

"Справа гонору", – шепоче мені вчитель.

Іов Михайлович доводить, що дворищем давніше володіла якась Диментейха, яка належала до роду Сковорід, а що вже пізніше дід Манченків придбав його. "Хто його зна" – як то каже Ларивон Сковорода, – "може й так, може, саме тут і було дворище, бо звідси найближче до Харсік, а з Харсіками очевидний зв'язок. Ім'я Сковорід найчастіше саме тут трапляється, а в Харсіській церкві, кажуть, є підпис самого Григорія Сковороди при закладанні якоїсь старої, нині знесеної церкви. А проте хто його зна" [4].

На жаль, Галині Орлівні так і не пощастило більш детально дізнатися про підпис самого Сковороди у церкві села Харсіки. Чи то був він насправді, чи, можливо, це ще одна легенда?

Автор монографії "Світогляд Г.С.Сковороди" М.М.Редько пише: "Що являло собою в соціальному відношенні українське село першої половини ХVIII ст., можна наочно бачити на прикладі Харсіків (околиці с.Чорнух) Лубенського полку Київського намісництва, де народився і провів свої юнацькі роки Г.С.Сковорода. За даними ревізської книги Лубенського полку, у Харсіках у 1745 р. нараховувалося 14 дворів виборних козаків, 34 двори підпомічників і 10 дворів підсусідків" [5].

І далі, через десяток сторінок, у розділі "Життєвий шлях і творча діяльність Г.С. Сковороди" дослідник пише: "Григорій Савич Сковорода народився 22 листопада (3 грудня за н. ст.) 1722 року на

Полтавщині, в козакому селі Чернухи кол. Лубенського полку (тепер Лохвицького району). Батьки Сковороди належали до малоземельних селян-козаків і проживали в Харсіках – одній з околиць цього великого села" [6].

У книзі Ю. Лоциця "Сковорода", яка вийшла у відомій серії "ЖЗЛ", висувається така версія: "Обитатели нынешних Чернух до сих пор не решили окончательно (похоже, это и вообще уже решить нельзя), где стояла усадьба Саввы Сковороды и жены его Пелагеи, у которых в ночь на 3 декабря 1722 года родился сын Григорий.

Скорее всего это событие произошло в Харсіках. Во-первых, в Харсіках еще до недавнего времени обитали люди с фамилией Сковорода. Во-вторых, если верно сведение двух ранних биографов философа, что отец его был священником, то и тогда Харсіки подходят более других хуторов, потому что как раз в Харсіках находился земельный надел, который по традиции предоставляли в Чернухах лицам духовного звания. ... Впрочем, есть в этом вопросе и еще одна деталь, характеризующая особенности сельского быта Украины начала ХVIII века: Сковорода-старший мог быть священником из казаков. В сельских приходах в то время чин священника еще оставался выборным, а значит, стать во главе церковного притча мог, при необходимости, и простой казак, если был грамотен и пользовался доверием односельчан" [7].

Подібну версію можна зустріти і на сторінках книги Луки Ляшенка "Блискавиця темної ночі" [8], адресованої дітям.

Один із переказів про Г.С.Сковороду був записаний в с. Харсіки від Ларивона Гнатовича Сковороди в 1928 році. Ларивон Гнатович розповідав про свого далекого знаменитого родича: "Так от ми з братом Мусієм п'ятим коліном від дядька Григорія Савича приходимося. Звісно, ми не по книжках... А от дід, було, кажуть, що були онуком Григорія Савича" [9].

Німецький учений Е.Вінтер у своєму дослідженні про українського філософа пише: "Сковорода народився 3 грудня 1722 року у простій козацькій родині в с. Харсіки (Полтавська губернія)" [10].

У постанові виконкому Полтавської обласної ради і бюро КП (б) України від 9 червня 1946 року "Про затвердження реєстру пам'ятників культури і старовини по Полтавській області, що підлягають державній охороні" щодо Чорнухинського району вказано: "С. Харсіки – місце народження українського філософа-поета Сковороди Г.С." [11].

Питання щодо уточнення місця народження Г.С. Сковороди не раз ставилося і на сторінках місцевої преси. Зокрема,

спроба розвідки щодо родоводу великого земляка належить краєзнавцю І.В. Капусті. Але за давністю, а точніше, через втрату частини метричних книг, у яких священники вели записи про народження, вінчання, смерть жителів, важко віднайти родинну гілку великого правдолюбця від покоління до покоління. Як відомо, прямих нащадків Г.С. Сковорода не мав. Точно знаємо, що у нього був брат Степан, а відомостей про інших братів чи сестер, як рідних, так і двоюрідних, не маємо. А можна ж припустити, що, крім Григорія і Степана, у сім'ї ще були діти. Пошуки в метричних книгах церкви Преображення Господнього села Харсіки дало змогу реконструювати генеалогічну гілку сквородинівського роду з кінця XVIII ст. до 1917 року (схема 1). Далі через втрату метричних книг повністю простежити гілку сквородинівського роду не вдалося.

Значно розширити хронологічні рамки генеалогічного дерева – на 70 років углиб XVIII століття – автору допоміг головний археограф Державного архіву Полтавської області В.В. Коротенко, який у сповідальних книгах "епархии Киевской протопопии Пирятинской уезда Чернуского подварка Харсик церкви Преображения Господнего" [12] віднайшов записи, датовані 1776–1777 роками, на сторінках яких записані Клим Васильович Сковорода – вдівець 47 років та його діти: Стефан (36 р.) і Йосип (31р.) із сім'ями. Але тут дослідник звернув увагу на одну обставину – різницю в роках батька і сина, яка складає 11 років. Чи міг бути він батьком у такому віці? Відповідь знаходимо в метричних книгах Преображенської церкви с. Харсіки, де записані дати народження Кліма Васильовича Сковорода – 1730 року та його синів Стефана – 1741 і Йосипа – 1746 років народження.

У листі до В.Д. Бонч-Бруєвича, який встановлював родовід філософа по лінії брата Степана, одна з його нащадків, письменниця Катерина Іванівна Сковорода писала: "З 1912 року, після першого Вашого листа збираю, де тільки можу, найдетальніші відомості про нашого предка Григорія Савича Сковорода. Наша сім'я, хоч найближче до нього, є непрямым його нащадком – він ніколи не був одружений; близький його родич, здається, двоюрідний племінник, був наш прадід Йосип Сковорода, син його був нашим рідним дідом (помер 1861 року). До Григорія Савича дід ставився осудливо, вважаючи, що той, хоч і був вельми вченим, та обрав неправильний шлях" [13].

Але в низці архівних документів згадуються Сковороди, які проживали в Чорнухах. В ревізькій книзі за 1745 рік в сотенному містечку Чорнухи значиться

"двор Пелагеи Сковороды, сын которой обретається в певчих" [14]. В іншому документі – реєстровій книзі "О приходе денежной казны Лубенского полку" за 1733 рік є запис про те, "що в Чорнуській сотні на ярмарковій 19 липня 1733 року за продаж "вишинкованого вина" було взято різні суми покуховного з рядових козаків, зокрема "с Сави Сковороди чорнуского с пяти ведер пятьдесят копеек" [15]. Згадується Савка Сковорода і в ревізькій книзі "1734 году августа 29".

Чому ж протягом тривалого часу виникають суперечки навколо місця народження генія філософської думки?

Очевидно, тільки тому, що в часи народження Г.С.Сковороди село Харсіки було не окремим населеним пунктом, а складовою частиною Чорнух, присілком, або підварком. Присілком називалося невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села. У каталозі населених пунктів "Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-років XVIII ст." Чорнухи вказані як місто, а Ковалі, Козлівка, Харсіки – як підварки [16]. До речі, в Харсіках і сьогодні є куток "Підварок", і належить він до тієї частини села, де, за переказами, стояла хата козака Сави Сковороди.

У розвідці працівника Полтавського обласного краєзнавчого музею В.В. Ключко "Рідні пенати Григорія Сковороди" говориться, що при уточненні місця народження Г.С. Сковороди важливим джерелом є картографічні матеріали. Але в атласах Російської імперії 1745, 1800, 1828 років позначене тільки містечко Чорнухи. На картах Полтавської губернії позначені теж тільки Чорнухи, а з прилеглих сіл – Козлівка, Бубни та ін. І лише на карті повітів Полтавської губернії 1891 року є село Харсіки (рис. 1).

Отже, можна стверджувати, що в рік народження Г.С. Сковороди населеного пункту з назвою Харсіки не було, а виник він дещо пізніше. Але "Лохвицький історичний збірник" подає дані про те, що в 1666 році у склад Чорнуської сотні входили такі населені пункти: с. Ковалі, с. Позняки, с. Сухоносівка, с. Харсеки (Харсіки), с. Бондарева (Бондарі), с. Козлівка, с. Гунці (Гонці) і с. Нехристівка. В 1740 році склад сотні був такий же, та ще 6 сіл. У такому вигляді сотня проіснувала до 1782 року, коли ввійшла в межі нинішнього Лохвицького повіту. Згідно з "Ревізькою книгою Лубенського полку", в Чорнухах 1740 року проживало близько 700 душ (145 дворів, 177 сімей). Біля Чорнух були розташовані села, що утворилися з "підварків" містечка: Ковалі (в 1730 році було 38 дворів, а в 1873 році – 72 двори), Кізілівка (1730 рік – 32 двори, 1783 – 72 двори), Харсіки (1730 рік –

Рис. 1. Фрагмент карти Полтавської губернії, виданої типографією Л.Ільїна

30 дворів, 1783 – 37 дворів), у яких селяни належали ст. майору Степану Милорадовичу, а підсусідки – лубенському обозному Шостаку, який в Харсіках і жив.

У Чорнухах на середину XVIII століття було три православні церкви. У списку населених місць на 1859 рік теж значиться три церкви, а в селі Харсіки, Козлівка, Бубни, Луговики – по одній православній церкві. Напевне, вони вже були і в рік народження Сквороди. Отже, коли б Григорій Скворода народився в Харсіках, то хрестили б його у місцевій церкві, а не в Чорнухах" [17].

Але дослідник не був знайомий із метричними книгами Преображенської церкви с. Харсіки, у яких записані всі Сквороди і за допомогою яких автору вдалося реконструювати генеалогічну гілку сквородинівського роду. Це ж підтверджує і В.В. Коротенко: "В жодній з сповідних відомостей 3-х церков містечка Чорнухи родина козака Сквороди не значиться" [18], всі Сквороди записані в харсіцькій церкві. У клірових книгах Полтавської єпархії за 1902 та 1912 рр. є відомості, що Преображенська церква с. Харсіки була збудована 1895 р., про її існування раніше не вказано. Згідно з документами Пирятинського духовного правління, найдавніша згадка про неї датується 1768 р." [19].

Л.Є. Махновець пише: "Прізвище Скворода, як показало вивчення історичних документів, надзвичайно рідкісне. Воно зустрічається, наскільки відомо, в одних Чорнухах, і не виключено, що всі оці люди були з одного роду Сквород" [19].

Дедалі більше дослідників схильні до думки, що місце народження видатного українця – присілок Харсіки містечка

Чорнух (за адміністративно-територіальним поділом це місце належить нині до с. Харсіки). Таке трактування висловлює кандидат філософських наук І. Іваньо у книзі "Філософія Григорія Сквороди": "Григорій Савич Скворода народився 3 грудня 1722 р. в селі Чорнухах Лубенського полку на Полтавщині (зараз село Харсіки Чорнуського району Полтавської області) в сім'ї незаможного козака" [21].

Дослідник творчості Г.С. Сквороди Ю. Барабаш у статті про українського любомудра до Шевченківської енциклопедії пише: "Великий український мислитель, філософ, письменник, педагог народився 3 грудня 1722 року в містечку Чорнухи, на хуторі Харсіки, Лубенського полку (нині Полтавської області)" [22].

М. Шудря вказує місце народження Г.С. Сквороди так: "Скворода Григорій Савич (3.XII.1722, – село Харсіки під Чорнухами на Полтавщині – 9.XI.1794, село Пан-Іванівка (нині Сквородинівка) на Слобожанщині".

Вже в новому тисячолітті власкор газети "Молодь України" Г. Дениско знову підняла тему на сторінках молодіжного видання у статті "То де ж насправді народився Григорій Скворода" [23].

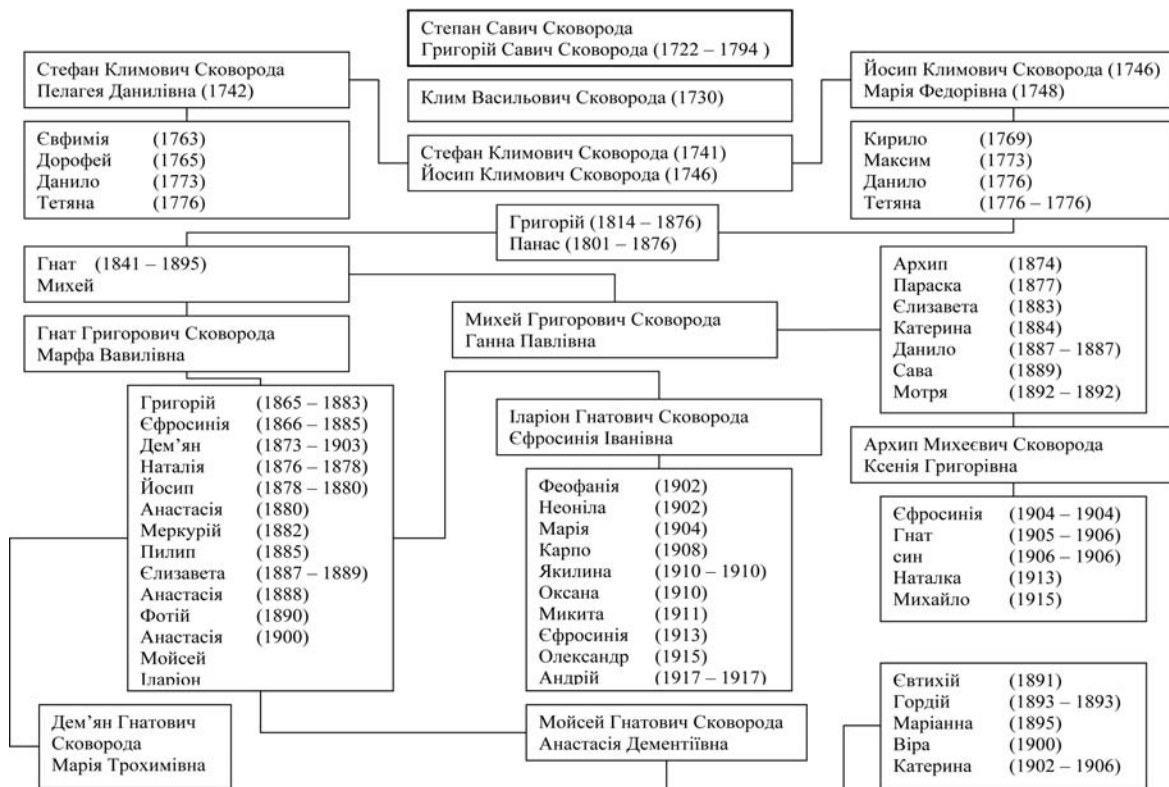
А обласна газета "Зоря Полтавщини" вмістила цікавий матеріал журналістки Г.Волкової, в якій далека родичка сквородинівського роду пригадує: "Хата наших родичів стояла в кінці вулиці на околиці Чорнух, понад дорогою, ближче до Харсік. Як їхати з Чорнух через міст – по праву руку.

Запам'яталося: на причілку клуні, під горою, росла груша. Довго вона простояла, розростаючись щороку. Спочатку в неї був один стовбур, а коли я вже заміжною приїжджала в село з Донбасу, то звернула увагу, що їх вже було три. Зараз там дім на домі й город" [4].

Після виходу у світ другого, доповненого і переробленого видання моєї книги "Мудрець з чорнухинського краю", у якій вміщено одну з генеалогічних гілок Сквородинівського роду, я знайшов в інтернет-мережі подібну, але відтворену Ю.Ф. Головкіним, одним з нащадків цього славетного роду.

Саме в нинішніх Харсіках, на місці, де, за переказами, стояла хата Сави Сквороди, вдячні харсічани поклали меморіальну плиту з написом: "На цьому подвір'ї була садиба родини Сквороди: Сави Леонтійовича та Пелагеї, в якій народився 3 грудня 1722 року велет розуму людського, філософ, поет, Григорій Савич Скворода".

Генеалогічна вітка Сквородинівського роду

Тож правий був поет, мовивши:
"Вклоняюся не логіці залізній,
А пам'яті народного тепла,
Яка у час лихий, смертельно грізний,
Всю істину нащадкам зберегла" [25].

ЛІТЕРАТУРА

- Капуста І. Де ж народився Григорій Скворода? / І. Капуста // Комсомолец Полтавщини. – 1972. – 5 жовтня.
- ЦДІА України. – Ф.320. – Оп.1. – Спр.1326. – Арк. 84.
- Тисяченко Г. Народний філософ-учитель Г.С.Скворода. Його життя та діла.1722–1794 / Г. Тисяченко. – Лохвиця, 1922. – С.19.
- Орлівна Г. За тінню Сквороди / Г. Орлівна // Глобус. – 1927. – С. 108-109.
- Редько М. П. Світогляд Г.С.Сквороди / М.П.Редько. – Львів: вид-во ун-ту, 1967. – С. 23.
- Там же.
- Лоциц Ю. Скворода / Ю. Лоциц. – М.: Молодая гвардия, 1972. – С. 6.
- Ляшенко Л. Блискавка темної ночі: повість / Л. Ляшенко. – К.: Веселка, 1972. – С. 8-11.
- Вшановуємо славетних: репертуарний збірник. – К.: Мистецтво, 1972. – С. 13
- Вінтер Е. Мудрий козак Григорій Скворода (1722 – 1794) / Е. Вінтер // Скворода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 282.
- ДАПО. – Ф. П.61. – Оп.1. – Спр. 75. – Арк. 76.
- Коротенко В.В. До питання про родовід та родинні зв'язки Григорія Сквороди / В.В. Коротенко // Наукові записки з україн-

ської історії. Вип. 5. – К. – Переяслав-Хмельницький. – Чернівці, 1998. – С. 39.

13. Ніженець А. М. З листування В.Д.Бонч-Бруєвича з К.О.Сквородою / А. М. Ніженець // Григорій Скворода. 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 22.

14. Махновець Л.Є. Григорій Скворода: Біографія / Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 25–26.

15. Там же. – С. 26.

16. Адміністративно-територіальній устрій Лівобережної України 50-х років XVIII ст.: каталог населених пунктів (за матеріалами архівних податкових реєстрів). – К.: 1990. – С.39–40.

17. Клочко В.В. Рідні пенати Григорія Сквороди / В.В. Клочко // Козацькі старожитності Полтавщини: Збірник наукових праць. Вип. 1. – Полтава, 1993. – С. 59–60.

18. Коротенко В.В. – Там же.

19. Там же.

20. Махновець Л. Є. – С. 29.

21.Філософія Григорія Сквороди. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 16.

22. Барабаш Ю. Григорій Скворода / Ю. Барабаш // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 27.

23. Дениско Г. То де ж насправді народився Григорій Скворода? // Молодь України. – 2002. – 24 грудня.

24. Волкова Г. У Григорія Сквороди можуть бути родичі навіть у Сибіру // Зоря Полтавщини. – 2002. – 3 грудня.

25. Шупта Д. Р. Осягнення: поема / Д. Р. Шупта. – Яготин, 1993. – С. 25.

Стаття надійшла в редакцію 20.11.2008 ■